

Правінцыйныя сеймы і абарона правоў меншасці¹

Тадэвуш Урублеўскі

Калі пяць месяцаў таму магутная хваля вызваленчага руху дасягнула высокага ўздыму, тады сам бюракратычны ўрад зразумеў, што дзяржава павінна нарэшце перастаць быць святыняй Малоха і пераўтварыцца ў планамерную арганізацыю ўлады для выканання грамадскіх задач згодна з патрэбамі і воляй насельніцтва. Тады і насельніцтва дзяржавы зразумела, што тое ззянне, якое нечакана з'явілася на пакрытым шэрымі хмарами краявідзе, – гэта не прамінаючы бляск перуновых стрэлаў, а ўстойлівы бляск заранкі, якая аб'яўляе ўзыход сонца Свабоды. Здавалася тады, што ўсе прыгнечаныя народы Расійскай дзяржавы з радасцю прывітаюць добрую вестку свабоды і ўзгоднена памкнуцца да роўнага яе ажыццяўлення для ўсіх. Перадусім падавалася, што срэбнакрылы птах, трохразова падбіты ў сваіх узлётах да вольнасці стралою, адразу ж пасля вызвалення з путаў разгорне крылы і распачне незвычайны ўзлёт да сонца свабоды. Сталася, на жаль, інакш. Пры першых кроках на шляху свабоды, пры выбары прадстаўнікоў у заканадаўчы орган,² замест заклікаў аб'яднання дзеля свабоды, абвешчаны былі выключна нацыяналістычныя лозунгі. Палякі і літоўцы, русіны,³ беларусы і габрэі – кожны паасобку пачалі гуртавацца выключна пад харутвамі нацыяналізму. Нацыяналізм, як палітычны лозунг, на працягу мінулага стагоддзя тройчы перажываў змены. Калі пасля вялікай рэвалюцыі⁴ паўстала ўсеагульнае змаганне за вольнасць народаў, першыя нацыяналісты былі фанатычнымі прыхільнікамі свабоды не толькі свайго, але іншых народаў. Касцюш-

¹ Перакладзена паводле: Wróblewski, Tadeusz (1906). *Sejmy prowincjonalne i obrona praw mniejszości*. Kijow: k. R. Łubkowskiego, W. Włodzimierska № 49.

² Маюцца на ўвазе выбары ў І Дзяржаўную думу, якія адбыліся ў лютым–сакавіку 1906 года. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

³ Тэрмінам “русіны” (rusini) у польскамоўнай публіцыстыцы XIX – пачатку XX стагоддзя звычайна акрэсліваліся ўкраінцы. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

⁴ Маецца на ўвазе Вялікая Французская рэвалюцыя канца XVIII стагоддзя. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

ка, Лафает*, Гарыбальдзі* і Кошут*, урэшце, Зыгмунт Серакоўскі*, Босак-Хаўке* і Валеры Урублеўскі* – змагаліся не толькі за вольнасць свайго народу, але і ўздымаліся для абароны правоў іншых народаў ад замахаў дэспатызму. Для іх лозунг: “Няма народа іншага апроч народа нашага” (“Nie masz narodu – talko nasz”) быў чужым. Гэта была першая кагорта нацыяналістаў, якія змагаліся за незалежнасць, якія змагаліся за перавагу права над сілай. У апошняй чвэрці мінулага стагоддзя, калі ў некаторых дзяржавах ідэал нацыянальнага аб’яднання ўжо знайшоў сваё ўвасабленне, паўстаў новы нацыяналізм, сімвалам якога стала ўжо не харугва вольнасці, а жалезны кулак паморскага юнкера,⁵ а лозунгам – “сіла над правам”. Гэта быў нацыяналізм заваёўніка, а ў зачараванні перад сілай пачаў паўставаць у прыгнечаных народнасцяў нацыяналізм новага тыпу, які б я назваў нацыяналізмам нявольніка. Лозунгам такога нацыяналізму быў нацыянальны эгаізм, які высоўваў на першы план інтарэсы толькі сваёй нацыі і не прызнаваў вялікую і неаспрэчную праўду, што нацыянальная свабода ёсць толькі неад’емнай часткай агульнай свабоды чалавека, якая не паддаецца ні аддзяленню, ні ажыццяўленню без сувязі з поўнай свабодай. Рысай такога роду нацыяналізму з’яўляецца накіраванне запasu энергіі грамадскіх сіл выключна на дасягненне надзвычайных нацыянальных гарантый і паступовае марнаванне гэтага запasu энергіі ў барацьбе расавых антаганізмаў з відавочнай шкодай для вызваленчага руху і памкненняў палепшыць жыццё шырокіх мас насельніцтва.

Нявольнік, ужо няздолны да адкрытай барацьбы, да адкрытага пратэсту супраць прыгняцальніка, намагаецца толькі “таптацца па нагах”, а ягоныя думкі накіраваныя толькі на гандаль саступкамі сабе і для сябе. Ён забываецца пра таварышаў па няволі і, там дзе можа, стараецца іх коштам забяспечыць сабе “маёмасны стан”. Нявольнік забывае, што нацыянальная і грамадская няволя – гэта адно, што ўсялякія абмежаванні і ўсялякі прыгнёт – як рак, што точыць грамадскі арганізм, які, не выпалены дашчэнту, будзе даваць метастазы і атруціць ядам іншыя часткі арганізму.

Гэты сумны сімptom стаў у найбольш вострай форме відавочным у жыцці габрэйскай грамады, якая, пазбаўленая ўласнай тэрыторыі,

⁵ Маецца на ўвазе Ота фон Бісмарк (Bismarck) (1815–1898) – першы канцлер Германскай імперыі, які атрымаў мянушку “жалезнага канцлера”. Тут робіцца намёк на ягонае паходжанне з сям’і дробнапамесных дваран у Брандэнбургскай правінцыі, якія былі нашчадкамі колішніх “юнкераў” (рыцараў-заваёўнікаў). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

містычна ўзіраецца ў святыя землі Сіёна, згуртаваўшыся ў выключным нацыяналізме, страціла амаль усякую грамадскую сувязь з іншымі жыхарамі нашага краю і амаль цалкам страціла пачуццё краёвага грамадзянства. Расавыя і канфесійныя антаганізмы, якія марнуюць згодную культурную і грамадскую працу на шляху развіцця, знойдуць натуральным чынам канец у суцэльным наданні роўных правоў усім грамадзянам без розніцы веравызнання і нацыянальнасці. Для барацьбы канфесійных фанатызмаў не будзе месца, калі касцёл будзе вызвалены з путаў бюракратычнай апекі, і стане свабодным у свабоднай дзяржаве. Гэтаксама і расавыя антаганізмы знікнуць са шляху прагрэсу толькі тады, калі будзе замацавана існаванне свабодных народаў у свабоднай дзяржаве і калі найважнейшыя нацыянальныя задачы, а менавіта ўся культурна-асветніцкая дзейнасць, будуць выведзены з кампетэнцыі дзяржавы і пяройдучь ў рукі свабодных нацыянальных саюзаў, субсідываных дзяржавай. Ідэал гэты яшчэ далёкі ад увасаблення не толькі ў нас, але і ў іншых краінах Заходняй Еўропы. Аднак і сёння ўжо можна імкнуцца да прынамсі частковага залагоджвання супярэчнасцяў у супольнай творчай працы на глебе краёвага грамадзянства. Кожны край, гэта значыць тэрыторыя, якая ўтварае асобную цэласнасць з нацыянальнага, культурнага ці эканамічнага пункту гледжання, мае ўласцівыя для сябе і асобныя ад іншых частак дзяржавы грамадскія інтарэсы. Аднак, кожны жыхар гэтага краю, незалежна ад таго, якога народу ёсць сынам, робіцца злучаным з іншымі цэлай сферай палітычных, грамадскіх і эканамічных інтарэсаў. У выніку імкнення да рэалізацыі гэтых інтарэсаў напаўняе паняцце краёвага грамадзянства зместам. Самая шырокая палітычная свабода не можа быць поўнай, калі не ахоплівае свабоду здзяйснення задачы і патрэбы ўзгаданых тэрытарыяльных супольнасцяў. Нават у свабодных дзяржавах пры цэнтралізаванай сістэме немагчыма справядлівае і мэтазгоднае задавальненне мясцовых патрэб. Найлепшым доказам служыць свабодная Французская рэспубліка, кіраваная цэнтралізаванай бюракратыяй і падзелена паводле якабінскай дактрыны на штучна створаныя дэпартаменты, пры ўтварэнні якіх зусім не ўлічваліся мясцовыя асаблівасці і якім пакінулі толькі цень самакіравання. Пры цэнтралізацыі ўлады і заканадаўства немажліва ўвядзенне добра-сумленнай дэмакратычнай сістэмы, асабліва ў дзяржаве настолькі велізарнай і заселенай столькімі рознымі народамі, як Расійская дзяржава. Таму ў гэтай дзяржаве з моманту ўзнікнення вызваленча-

га руху паўстала адзінадушнае перакананне пра неабходнасць пашырэння кампетэнцыі органаў мясцовага самакіравання. Перакананне ў неабходнасці пашырэння і паглыблення дэцэнтралізацыі не толькі адміністрацыйнай, але заканадаўчай набыло асаблівую выразнасць на апошніх з’ездах земскіх і гарадскіх дзеячаў⁶. Там выступілі прадстаўнікі ўскраін з пералікам сваіх крыўдаў, нацыянальных і мясцовых патрэбаў: палякі, эстонцы, латышы, літоўцы, украінцы, грузіны, армяне, татары, данскія і ўральскія казакі, урэшце, кіргізы і жыхары Сібіры зычным голасам пратэставалі супраць захавання ў руках цэнтралізаванай улады з адзінай заканадаўчай установай у Пецярбурзе паўнамоцтва рэгуляваць іх нацыянальныя і мясцовыя патрэбы. Трэба было шукаць шляхі да справядлівага задавальнення гэтых патрэб. Пры менш аднародным складзе тэрыторыі і насельніцтва дзяржавы найбольш дасканалым дзяржаўным ладам была б федэратыўная сістэма. Нідзе, аднак, гэтая сістэма не паўставала штучна, але ўтваралася шляхам аб’яднання ў адзіны дзяржаўны арганізм ужо наяўных у акрэсленых межах тэрытарыяльных грамадска-палітычных адзінак. Так паўсталі найбольш тыповыя федэрацыі – Швейцарская і Паўночна-амерыканская. Радыкальная партыя, уключыўшы ў сваю праграму стварэнне з Расійскай дзяржавы федэральных злучаных штатаў, не лічыцца, аднак, ні з рэальнымі патрэбамі мясцовага насельніцтва, ні з гістарычнымі і нацыянальнымі ўмовамі. Яна імкнецца да ператварэння губерняў, створаных сілай улады, у самастойныя федэральныя штаты. Пры гэтым даходзіць да такога абсурду, што замест надання адзінай аўтаноміі Польшкаму каралеўству падзяляе яго на 10 штатаў-губерняў, якія не маюць паміж сабой нічога супольнага і злучаюцца ў агульныя для ўсёй дзяржавы федэральныя органы. З-за таго, што не кожная асобная тэрыторыя мае дакладна акрэсленыя межы і не кожная ў аднолькавай ступені выявіла жаданне насельніцтва адносна межаў кампетэнцыі аўтаноміі ці самакіравання, устанаўленне зараз тоеснай для ўсіх краёў мадэлі самакіравання было б занадта дактрынерскім і не трывалым. У якасці доказу мы бачым, як на абшары Брытанскай імперыі натуральным чынам могуць і павінны паўставаць аўтаномныя структуры

⁶ Маюцца на ўвазе з’езды земскіх і гарадскіх дзеячаў, якія праходзілі па ўсёй Расіі ў 1905 годзе, і на якіх агучваліся патрабаванні стварэння прадстаўнічага цэнтральнага органа – Дзяржаўнай думы, выбранай шляхам усеагульнага, роўнага і патаемнага галасавання. У верасні 1905 года ў Маскве адбыўся вялікі агульны з’езд, на якім сярод іншага былі пазначаныя асноўныя пункты праграмы партыі, што пасля атрымала назву Канстытуцыйна-дэмакратычнай (кадэтаў). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

ў залежнасці ад рэальных суадносін сіл у мясцовых супольнасцях. У палітычнай арганізацыі брытанскіх уладанняў мы сустракаем цэлую гаму дачыненняў, пачынаючы ад аўтаноміі практычна незалежнай Канады і Аўстраліі да звычайнага мясцовага самакіравання на выспе Джэрсі. У гэтым сэнсе [трэба, каб] земскія з’езды вызначылі неабходнасць адміністрацыйнай дэцэнтралізацыі і пашырэння кампетэнцыі земскага і гарадскога самакіравання на ўсю сферу грамадскіх, эканамічных і культурна-асветніцкіх адносін, паколькі яны пры ўмовах цяперашняга дзяржаўнага жыцця не павінны, па сутнасці, належаць да сферы паўнамоцтваў цэнтральных інстытуцый. Разам з тым неабходна, каб з’езды прынялі нормы заканадаўчай дэцэнтралізацыі для асобных тэрыторый дзяржавы, якія складаюць своеасаблівыя цэласнасці ў этнаграфічным, культурным або эканамічным сэнсе. Гэтае паступовае ўвядзенне аўтаноміі ці самакіравання, а таксама межы паўнамоцтваў будучь установаўлення ў адпаведнасці з ухваламі з’езда ў залежнасці ад пажаданняў мясцовага насельніцтва і ад суадносін рэальных сіл мясцовай супольнасці. “Згодна з вышэйзгаданым прынцыпам, для Польскага каралеўства зроблены вынятак. Прызнаючы магчымасць неадкладнага ўвядзення шырокай аўтаноміі з улікам акрэсленасці тэрытарыяльных межаў, праяўленага адзінадушша ў прагненні народа і выразнай нацыянальнай, культурнай і нават прававой адметнасці. І Літва, і Беларусь, і Русь⁷ маюць свае асобныя патрэбы і інтарэсы, таму кожны грамадзянін гэтых зямель павінен імкнуцца, каб усе жыхары прыйшлі як мага хутчэй да ўсведамлення патрэбы краёвага самакіравання для кожнага з гэтых краёў, да ўсведамлення тэрытарыяльных межаў і сферы кампетэнцыі органаў самакіравання.” – Такую задачу ставіць перад сабой у 5-м пункце праграмы Польская канстытуцыйна-дэмакратычная партыя Украіны, Валыні і Падолля, і гэта задача павінна быць адной з галоўных мэтаў усіх грамадзян пазначаных краёў, незалежна ад нацыянальнасці, але ў адпаведнасці з тым, наколькі яны адчуваюць сябе грамадзянамі краю. Мы, палякі ў Літве, Беларусі і Русі не з’яўляемся народам прышлым, але здаўна ў гэтых краях пасяліліся. З’яўляючыся сынамі польскага народу і застаючыся ў шчыльнай культурнай сувязі з усёй польскай нацыяй, у сферы інтарэсаў грамадскіх, палітычных і эканамічных мы мусім стаяць на грунце інтарэсаў і патрэбаў усіх без розніцы жыхароў

⁷ Тут пад назвай “Русь” маецца на ўвазе Украіна. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

гэтых зямель, грамадзянамі якіх з'яўляемся, і мусім той зямлі, у якую моцна каранямі ўраслі і з якой чэрпаем сокі, аддаваць плады нашай працы.

Асабістая свабода і свабода мясцовых супольнасцяў не будзе, аднак, суцэльная, і расавы антаганізм не зможа быць дашчэнт у зліквідаваны ў краях з разнародным племянным складам насельніцтва, калі мы не будзем імкнуцца абараніць правы і інтарэсы нацыянальных меншасцяў. Пры адсутнасці такой гарантыі сапраўдная свабода стане немагчымай з-за панавання дэспатызму большасці. Ідэальнае забеспячэнне правоў меншасці ў заканадаўчых органах можа быць гарантавана толькі праз увядзенне строгага прапарцыйнага прадстаўніцтва. Аднак у Расійскай дзяржаве, якая займае такія велізарныя тэрыторыі і заселеная 130 мільёнамі насельніцтва, увядзенне прапарцыйнага прадстаўніцтва ёсць тэхнічна немагчымым для выканання, бо нельга, каб кожны выбаршчык падаваў голас за спіс, складзены з 600 ці 700 прозвішчаў дэпутатаў. Можна ўвесці пэўную карэктыву акруговага галасавання, якая б палягала, напрыклад, на прынятай у іспанскай канстытуцыі сістэме дадатковых дэпутацкіх крэслаў. Паводле гэтай сістэмы, апроч 500 месцаў дэпутатаў, абраных у асобных выбарчых акругах, належала б пакінуць 50 дадатковых месцаў для кандыдатаў, якія ў асобных выбарчых акругах большасці не атрымалі, але ў дзвюх ці больш акругах здабылі агульную колькасць галасоў не менш чым, напрыклад, 15 тысяч. Такім чынам, малалікія народнасці, якія не могуць разлічваць на правядзенне сваіх дэпутатаў у ніводнай выбарчай акрузе, маглі б, аднак, мець дэпутатаў у прадстаўнічай палате дзякуючы галасаванню за аднаго кандыдата ў некалькіх выбарчых акругах адразу. Пытанне абароны правоў меншасцяў у мясцовых інстытутах самакіравання мае вельмі важнае значэнне, асабліва ў заходніх губернях, дзе польскае насельніцтва ў гарадах і габрэйскае насельніцтва ў сельскай мясцовасці складае меншасць, і без абароны правоў меншасці не будзе магчымасці пазбегнуць падчас выбараў разбуральнага ўплыву выключна нацыяналістычнай агітацыі. Гэтая думка яшчэ недастаткова пранікла ў агульную свядомасць. Калі, напрыклад, сябры Ковенскага сельскагаспадарчага таварыства вылучалі дэлегата на земскі з'езд, то ў інструкцыі наказалі яму дамагацца забеспячэння аховы правоў меншасці. Хоць яго прапанова была ўхвалена з'ездам аднагалосна, дэпутаты-землеўласнікі на нарадзе ў генерал-губернатора палажэнне аб абароне правоў меншасці ў земскіх інстытутах адкінулі. У галасаванні бралі ўдзел у тым ліку і прадстаўнікі ковенскіх

землеўладальнікаў. Прычынай падобнай ухвалы быў няўдалы праект графа Палена* адносна абароны правоў расійскай меншасці праз прызначэнне ўрадам адпаведнай колькасці членаў земства. Фармальна такое рашэнне было матывавана тым, што функцыі земстваў чыста гаспадарчыя і не вымагаюць аховы правоў меншасцяў. Сапраўднай прычынай, аднак, было недастатковае ўсведамленне асноўных прынцыпаў абароны правоў меншасці і забыццё пра тое, што пры натуральным і паўсюдным памкненні да пашырэння паўнамоцтваў інстытутаў самакіравання гэтыя паўнамоцтвы мусяць ахапіць культурна-асветніцкія справы, якія датычаць найважнейшых інтарэсаў нацыянальных меншасцяў. Прынцып прапарцыйнага прадстаўніцтва ўжо цяпер напоўніцу можа быць скарыстаны на выбарах органаў мясцовага самакіравання. Прынцып палягае на абранні кандыдата, які атрымаў колькасць галасоў, што складае вынік ад дзялення агульнай колькасці выбаршчыкаў на колькасць прадстаўнікоў, якіх належыць абраць. Такая сістэма ўжо паспяхова выкарыстоўваецца ў Даніі, Сербіі і ў некаторых швейцарскіх кантонах. Такім чынам, кожны выбаршчык галасуе за поўны спіс кандыдатаў, а з кожнага спісу лічыцца абранай тая колькасць кандыдатаў, якая адпавядае выбарчаму дзельніку. Калі, напрыклад, выбарчы дзельнік складае тысячу галасоў, то колькасць кандыдатаў, абраных з кожнага спісу, будзе роўнай колькасці тысяч галасоў, аддадзеных за гэты спіс, сярод жа кандыдатаў кожнага спісу лічацца абранымі тыя, за каго была аддадзена найбольшая колькасць галасоў.⁸

Ахова правоў меншасцяў павінна справядліва і ў роўнай меры забяспечвацца для ўсіх нацыянальнасцяў. Калі ў сферы інтарэсаў палякаў у Літве і Русі ляжыць захаванне правоў меншасці ў краёвых інстытуцыях, то справядлівасць патрабуе, каб у Польскім каралеўстве, дзе палякі ўтвараюць згуртаваную масу насельніцтва, адпаведна былі абароненыя правы літоўскай, русінскай і габрэйскай меншасці.

На адным з адбыўшыхся тут пасяджэнняў быў зроблены заклад, што агульначалавечыя лозунгі адносна вызвалення мы сёння некрытычна пераймаем з Усходу “ex Oriente lux”.⁹ Гэта мана. На працягу ста гадоў, дзе б толькі не вялася барацьба за вольнасць, Польшча заўсёды адказвала: “Так”.

⁸ Т. Урублеўскі апісвае метады, прапанаваныя бельгійскім матэматыкам Вікторам д’Ондтам і названыя яго імем. Гэты метады і сёння дастаткова шырока выкарыстоўваецца ў практыцы правядзення выбараў паводле прапарцыйнай сістэмы. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁹ Ex Oriente lux (лац.) – “Святло з Усходу”. – *Заўвага перакладчыка.*

“Сёння, калі шабля самлела ў руках, калі карлікі ўжо не падносяць шчэрбцы”,¹⁰ чужая далонь уздымае даўнюю нашу харугву са старым дэвізам “за нашу і вашу свабоду”. Але гэта наша – не чужая харугва, і не на ўсходзе нарадзіўся гэты лозунг.

Цяпер, калі ўжо мінула гарачка выбарчай агітацыі і калі грамадства павінна будзе вярнуцца да штодзённай грамадскай працы, усе грамадзяне, якія любяць Край, мусяць скіраваць свае высілкі для змячэння антаганізмаў, абуджаных выбарчай агітацыяй на надзвычай нацыяналістычнай глебе. Найлепшым довадам таго, наколькі шкоднай для вызваленчай плыні ёсць нацыяналістычная агітацыя, з’яўляецца радасць, выкліканая ў ворагаў свабоды трыумфам нацыяналістычных прынцыпаў над дэмакратычнымі пачаткамі падчас апошніх выбараў. Такое бяслаўнае выданне, як “Новое время”* і ўрадавы орган пана Дурнаво* “Русское государство”*, пішучы пра выбарчую агітацыю ў Заходнім краі дзяржавы, выказваюць сваю радасць з нагоды таго, што там на выбарах этыка перамагла палітыку, што перамогу атрымала ідэя дзяржаўнасці і буржуазнай культуры над касмапалітызмам і сацыялізмам, што пэўны кандыдат у дэпутаты заклікаў свой народ да культурна-эканамічнай барацьбы з чужародным элементам Краю. Такая радасць ворагаў свабоды павінна засмучаць і палохаць, бо паказвае на чым грунтуе планы на будучыню раўнівая да ўласнай улады бюракратыя – яна мае надзею, што нацыянальны антаганізмы пасеюць міжпляменную варожасць і зробяць немагчымай супольную барацьбу за правыя свабоды і дэмакратычны лад. З другога боку, аслабелыя ва ўзаемных спрэчках нацыянальнасці не будуць мець дастаткова сілы для змагання з бюракратыяй за ўвасабленне сваіх нацыянальных памкненняў. Паасобныя нацыянальнасці не павінны забывацца, што іх задачы – аднолькавыя, і жаданай мэты можна дасягнуць толькі праз агульныя памкненні і ўжыванне адзіных для ўсіх стандартаў. Калі “Dzwon Polski”*, ганьбячы нацыяналістычную пазіцыю габрэяў і абгрунтоўваючы нацыяналістычную палітыку палякаў, адзначае, што габрэі імкнуцца стварыць для сябе ўмовы ўсебаковага развіцця як самастойнай грамады, а габрэйскага дэпутата лічаць, перш за ўсё, абаронцам супляменнікаў, то, прымяняючы тыя самыя стандарты да

¹⁰ Цытата з верша Марыі Канапніцкай “O ty Polsko...” (“О ты, Польшча”), якая ў арыгінале гучыць так: “Dziś gdy szabla już w rękach omdlała, Kiedy Szczerbców nie dźwigły już karły”. Шчэрбец (Szczerbiec) – меч, які выкарыстоўваўся пры каранцыі польскіх каралёў. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

памкненняў палякаў у Літве і Русі, гэтае выданне, мабыць, павінна было б шальмаваць нацыяналістычнае адасабленне палякаў ад іншых грамадзян Літвы і Русі. Адзіным спосабам выхаду з гэтых супярэчнасцяў з’яўляецца прызнанне ўсюды і для ўсіх нацыянальнасцяў аднастайнага права на ўсебаковае нацыянальна-культурнае развіццё.

Абавязковай у вызваленчай барацьбе таксама з’яўляецца здольнасць ушаноўваць ахвяры, нягледзячы на партыйную і нацыянальную розніцу. Нагадаю спадарству ўступ з нататніка Рэйманта*: “На малым ручным возіку ляжыць забіты габрэй, ляжыць ніцма, грудзі аголеныя, пакрытыя запечанай крывёй і парваныя на агідныя шматкі, галава адкінутая назад, вочы шырока расплюшчаныя, рот расчынены, быццам бы яшчэ спяваў ва ўнісон, быццам бы яшчэ ішоў у паход. Атрымаў пяць куль і штыком у пуза. Вязуць яго паволі, нібы падзёрты ў баях штандар свабоды. Ён як застылы крык!...

Уражанне хапае за сэрца, агольваюцца галовы, схіляюцца пабляклыя твары, некалькі кабет уклечыла на тратуары, жалобная, змрочная ціша рассяваецца вакол, бо вось памерлы праходзіць у сваёй славе смерці за вольнасць! Труп усміхаецца, кліча ранамі, спявае смерцю апошні, магутны гімн новых дзён...”

Трэба шанаваць тых, хто ўмее паміраць за ідэю!

Пасля загойвання ранаў, пасля пахавання трупаў будучае шчасце нашага краю мусіць палягаць на згоднай творчай працы ўсіх яго грамадзян без розніцы нацыянальнасцяў і веравызнанняў, на любові да адзінай і агульнай для ўсіх Свабоды, неадлучнай часткай якой з’яўляецца нацыянальная свабода, а таксама на палкім памкненні да выключэння і вынішчэння ўсялякіх праяў расавага антаганізму і агрэсіўнага нацыяналізму. У адпаведнасці з гэтай думкай, як сын польскага народу, я гарача прагну, каб выяўленае на белы свет сэрца кожнага паляка магло паказаць сусвету не чорную і запечаную кроў расавай нянавісці, а чысты пурпур свабоды.